

Przemysław Parszutowicz

O ZWIĄZKACH FILOZOFII FORM SYMBOLICZNYCH Z PSYCHOLOGIĄ POSTACI

STRESZCZENIE

Pojęcie symbolicznej pregnancji uchodzi w opinii wielu badaczy za kluczowe pojęcie Cassirerowskiej filozofii form symbolicznych. Właściwe zrozumienie tego pojęcia i jego miejsca w systemie filozoficznym Cassirera pozwala na ugruntowanie tej koncepcji oraz uchwycenie mechanizmu podziału i struktury form symbolicznych. Pojęcie symbolicznej pregnancji ma swoje źródło w teorii Gestalt. W dokonaniach Berlińskiej Szkoły Psychologii Postaci Cassirer widział najważniejszy przykład generalnej tendencji myśli naukowej, zgodnie z którą pojęcie funkcji ma prymat nad pojęciem substancji, a idea systematycznej całości nad pojęciem pierwotnych elementów. Przedstawione w niniejszym artykule wzajemne związki Cassirerowskiej myśli z myślą gestaltystów dają wyobrażenie o zakresie projektu filozofii form symbolicznych, która ma za zadanie objąć wszystkie możliwe dziedziny rozwoju ludzkiego ducha.

Słowa kluczowe: Ernst Cassirer, symboliczna pregnancja, forma symboliczna, teoria Gestalt.

W koncepcji form symbolicznych Ernsta Cassirera za pojęcie kluczowe uchodzi w opinii wielu badaczy pojęcie symbolicznej pregnancji (*Symbolische Prägnanz*).¹ To ono właśnie ma stanowić fundament całej jego

---

¹ Na jego kluczową rolę w systemie wskazywali jednak badacze także przed ukazaniem się *Nachlassu* i najważniejszych pism poświęconych pojęciu pregnancji i Cassirerowskiej fenomenologii. Już w jednym z pionierskich opracowań filozofii tego myśliciela, w pracy Cassirer. *Symbolic Forms and History* Johna Michaela Kroisa z 1987 roku, New Heaven–London 1987, 52–57. W licznych późniejszych pracach, zwłaszcza nawiązujących do Cassirerowskiego *Nachlassu* autor ten potwierdza tę tezę, Zob. np.: idem. *Cassirer, Neo-Kantianism and Metaphysics*, op. cit. *Problematik, Eigenart und Aktualität der Cassirerschen Philosophie der symbolischen Formen*, w: Über Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen, op. cit. Pojęciu temu, zwłaszcza jak na pojęcie kluczowe, Cassirer poświęcił stosunkowo niewiele miejsca w swych pismach. Pojawia się przede wszystkim w specjalnym, poświęconym mu rozdziale trzeciego tomu *Filozofii form symbolicznych*. Jednak najbardziej precyzyjne sformułowania, znajdują się w opublikowanym w 2011 roku tekście *Prägnanz, symbolische Ideation*, w: Ernst Cassirer's *Nachlass, Hamburger Ausgabe*, ECN4, 51–84. Fragmenty z tego tekstu uzupełniają nieco i wyjaśniają to pojęcie, jednak nie pozostawiają bez pytań i wątpliwości.

koncepcji symbolu. Tradycja tego pojęcia wiąże się w głównej mierze z ważnym nurtem dwudziestowiecznej psychologii, tj. z psychologią postaci (*Gestaltpsychologie*), w której Cassirer widzi najbardziej jaskrawy przykład ogólnej tendencji myśli, coraz wyraźniej jego zdaniem widocznej w rozwoju nauki jego czasów. Tendencja ta, co stanowi jeden z głównych motywów jego koncepcji, ma prowadzić do coraz wyraźniejszego prymatu pojęcia funkcji nad pojęciem substancji oraz idei całości nad ideą pierwotnych składowych:

Rozwój poznania naukowego w XIX wieku da się ogólnie scharakteryzować przez to, że przyznaje idei „całości” coraz większe znaczenie. W obszarze fizyki teoretycznej prowadzi on do prymatu „fizyki pola” – bowiem pole jawi się jako całość, której nie da się po prostu złożyć z pojedynczych części, z elektronów, lecz raczej stanowi dla nich warunek – tak jak, w obszarze psychologii, domaga się przejścia od psychologii elementarnej do psychologii postaci.²

Ten kierunek w psychologii stanowi dla Cassirera idealny wyraz wspomnianej tendencji, szczególnie w polu poznania zmysłowego i teorii postrzegania. Dostarcza mu najważniejszych pojęć jego fenomenologii i wyników badań eksperymentalnych dla jej wsparcia.

Kierunek rozwijany był przez grupę badaczy skupionych głównie w Berlinie wokół Carla Stumpfa, ucznia Franza Brentany, od którego Stumpf przejął ważną dla swych badań koncepcję aktów psychicznych oraz intencjonalności. Stworzył swą własną wersję fenomenologii eksperymentalnej i należał do jednych z najważniejszych inspiratorów Edmunda Husserla.³ Zainspirował, między innymi, trójkę badaczy – Maxa Wertheimera, Kurta Koffkę i Wolfganga Köhlera – którzy założyli Berlińską szkołę psychologii postaci.⁴ Szkoła działała przez długi czas w Berlinie, gdzie dołączył do niej Kurt Lewin. Później, ze względów głównie politycznych przeniosła się do Stanów Zjednoczonych.

Najważniejszym przewodnikiem Cassirera po psychologii postaci był jego kuzyn i przyjaciel, uczeń Stumpfa, Kurt Goldstein (1878–1965).⁵ Ten neurolog i psychiatra wsławił się głównie badaniami neurofizjologicznymi, w których opracowywał holistyczną koncepcję mózgu badając, w jaki sposób jego uszkodzone obszary są kompensowane przez inne, zdrowe. Pogląd ten rozciągnął na całość organizmu jako funkcjonalnej całości, która ma tendencję

² E. Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, t. 4, w: Ernst Cassirer's Werke, Hamburger Ausgabe (ECW) 5, 246. W innym tekście czytamy: „Także współczesna psychologia wychodzi, jak współczesna fizyka i biologia od nowego pojęcia całości – twierdzi, że źródłowo dane *nie* są elementy w sensie jaki nadaje im Mach, nie *izolowane* barwy, tony, bodźce, zapachy, lecz raczej określone całości, 'struktury'”. E. Cassirer, *Probleme der Kulturphilosophie*, w: ECN5, 55.

³ Husserl zadedykował mu swe *Badania logiczne*.

⁴ Więcej na ten temat zob. np. F. Toccafondi, *Stumpf and Gestalt Psychology: Relations and Differences*, *Gestalt Theory*, t. 31, 2, 2009, 191–211 oraz S. Bonacchi, *Carl Stumpf: Leben, Werk und Wirkung*, *Gestalt Theory*, t. 31, 2, 2009, 101–114.

do kompensacyjnego zachowania swych funkcji w przypadku utraty bądź upośledzenia niektórych organów.⁶ Wprowadził do psychologii pojęcie „samorealizacji” (*Selbstverwirklichung*) na oznaczenie dążenia organizmu do zachowania jakiejś określonej formy interakcji ze środowiskiem zewnętrznym, która to forma jest odpowiednia do realizacji jego istoty.⁷ Realizacja istoty ma podlegać prawu *pregnancji*, określającemu warunki jak najlepszego wykorzystania specyfiki oraz indywidualności organizmu, i zachowania jego względnej stabilności.⁸ Szczególnie znane są jego, prowadzone wspólnie z Adhémarem Gelbem, badania dotyczące afazji, w których dokonał rozróżnienia nastawienia „konkretnego” i „kategorialnego”. Pierwsze, charakterystyczne dla zachowań i mowy osób dotkniętych afazją, odnosi się jedynie do przeżywanych bieżących sytuacji, podczas gdy drugie, charakterystyczne dla mowy i zachowań osób zdrowych, pozwala na przedstawianie świata za pomocą abstrakcji i uogólnień odnoszących się poza przeżywaną aktualnie, konkretną sytuację.⁹ Cassirer wielokrotnie odnosi się do tego rozróżnienia.¹⁰ Nastawienie konkretne koresponduje w Cassirerowskiej patologii świadomości symbolicznej¹¹ z nastawieniem związanym z postrzeganiem ekspresji (*Ausdruckwahrnehmung*), zaś kategorialne – z nastawieniem rzeczowym (*Dingwahrnehmung*) – takim, w którym przeżywana sytuacja jest odnoszona poza nią, i które daje możliwość budowania obiektywnych relacji.

Samo pojęcie postaci wywodzone jest od Goethego, zaś w kontekście *stricte* psychologicznym od Christiana von Ehrenfelsa, dokładnie zaś z jego pracy *Über 'Gestaltqualitäten'* z 1890 roku.¹² Na rozwój tej gałęzi psychologii wpływ miały także inspiracje filozofią Immanuela Kanta, szczególnie jego teoria systemu i organizmu, jak również koncepcja schematyzmu czystego rozumu,¹³ badania Ernsta Macha,¹⁴ oraz teoria kolorów i morfologia,

⁶ K. Goldstein, *Der Aufbau des Organismus. Einführung in die Biologie unter besonderer Berücksichtigung der Erfahrungen am kranken Menschen*, Den Haag 1934.

⁷ Ibidem, 235.

⁸ Ibidem, 220.

⁹ A. Gelb, K. Goldstein, *Psychologische Analysen hirnpathologischer Fälle*, Leipzig 1920. Zob. też R. Piłat, *Czy istnieje świadomość?*, Warszawa 1993, 16–20.

¹⁰ Zob. np: PSF 3, 322–323; PSF 3, 275–276. Te jego badania zainspirowały nie tylko Cassirera, lecz stanowiły także podstawę nonegologicznej fenomenologii Arona Gurwitscha. Zob. A. Gurwitsch, *Phänomenologie der Thematik und des reinen Ich: Studien über Beziehungen von Gestalttheorie und Phänomenologie*, *Psychologische Forschung*, 12, 1929, 278–381. Ten temat związków badań Goldsteina i Gurwitscha zob. np. J. M. Krois, *Problematik, Eigenart und Aktualität in über Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen*, w: *Über Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen*, H.-J. Braun, H. Holzhey, E. W. Orth (red.) Frankfurt/M. 1988, oraz: R. Piłat, *Czy istnieje świadomość?*, op. cit.

¹¹ PSF3, 233–322.

¹² Zob. np. Ch. V. Ehrenfels, *Über 'Gestaltqualitäten'*, *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 14, 1890, 249–92.

¹³ Zob. np. I. Kant, *Krytyka czystego rozumu*, przeł. R. Ingarden, Warszawa 1957, A832/B860 i nast. oraz: idem, *Krytyka władzy sądzienia*, przeł. J. Gałęcki, Warszawa 1986, 267 i nast.

¹⁴ Zob. E. Mach, *Analiza wrażeń i stosunek sfery fizycznej do psychicznej*, przeł. M. Miłkowski, Warszawa 2009.

a także poezja Goethego.¹⁵ Cassirer omawiając pojęcie postaci powołuje się także na słownik języka niemieckiego autorstwa braci Grimm,¹⁶ odnosi się do poezji Schillera, a nawet do Platońskiej teorii idei i ideału.¹⁷

Ogólną tendencją postrzegania ku możliwie dobrej postaci gestaltyści nazywają – jak już wyżej wspomniano – *prawem pregnancji*. Postrzeżenie samo jest już niejako „brzemienne” formą, która sama w sobie jest formą sensownie organizującą doświadczenie. Kierowana prawem pregnancji świadomość zmierza do ujęcia danych postrzeżeniowych w możliwie najlepszej w danych warunkach wyjściowych postaci, jako możliwe kompletne, stabilnych, symetrycznych, jednolitych itd. Koffka pisze: „z możliwych sposobów, na jakie może zostać zorganizowane postrzeżenie ten, który jawi się aktualnie, chce posiadać najlepszą, najprostszą i najbardziej stabilną postać”.¹⁸ Jednym z głównych celów psychologii postaci, szczególnie w pierwszym okresie jej rozwoju, było znalezienie podstawowych zasad, lub, jak nazywa je czasem Wertheimer, czynników budujących struktury poznania zmysłowego.¹⁹

Zasada tego organizowania i uzupełniania ujmowana jest w teorii *Gestalt* także jako prawo dobrej postaci – oznacza zasadę niejako domykania figury – idealnego uzupełnienia i odniesienia do całości. W postrzeganiu dochodzi do idealizacji postrzeżeń zmysłowych zgodnie z tymi cechami, których układ jest oczywiście zależny od typu postrzeżenia. Cechy te pozwalają na idealizację bodźców zmysłowych i, na przykład, rozpoznawanie kształtów figur geometrycznych, takich jak okrąg, prostokąt, trójkąt, elipsa nawet wówczas, kiedy wrażenie zmysłowe jest tylko zbliżone do tych kształtów. Doświadczenie fenomenologiczne jest zatem doświadczeniem, które w całkowicie niewymuszony, naturalny sposób układa materiał znajdujący się w polu poznawczym, dzieli go na części i buduje jedności, zgodnie z określonymi zasadami organizacji percepcji. Możliwa ekonomia postrzeganej postaci idzie w parze z dążeniem do możliwej charakterystyczności fenomenowi.²⁰

¹⁵ Zob. J. W. Goethe, *Zur Farbenlehre*, wyd. dowolne, a także często przywoływany w kontekście psychologii postaci fragment Fausta, *część pierwsza*, w. 1949–1954. Zob. też idem, *Zur Morphologie*, w: Goethes Werke. Hamburger Ausgabe in 14 Bänden, t. 13, Hamburg 1948, 54.

¹⁶ Por.: *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm* in 32 Teilbänden, t. 16, Leipzig 1854–1961, Quellenverzeichnis Leipzig 1971 (<http://woerterbuchnetz.de/DWB/> – 08.04.2013).

¹⁷ E. Cassirer, *Eidos und Eidolon. Das Problem des Schönen und der Kunst in Platons Dialogen*, w: ECW16.

¹⁸ K. Koffka, *Principles of Gestalt Psychology*, New York 1935, 138.

¹⁹ Wyróżniono ich wiele, a sam Wertheimer wyróżnia następujące: 1) zasada bliskości, 2) zasada podobieństwa, 3) zasada dobrej kontynuacji (ciągłości), 4) zasada „wspólnego losu”, 5) zasada figury i tła, 6) zasada pregnancji (dobrej postaci). Zob. M. Wertheimer, *Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt I*, Psychologische Forschung, 1, 1922, 47–58.

²⁰ Wertheimer ujmuje to tak: „...to, że rzecz tak się ma pokazują jasno eksperymenty, w których widoczna jest stała tendencja do właściwej (*prägnant*) konfiguracji. Jeśli w badaniu tachistoskopowym prezentowany jest jakiś kąt, to nawet jeśli margines różnicy między nim a właściwym kątem jest zauważalna, obserwator często po prostu widzi właściwy kąt, upodabniając prezentowany to właściwego (*prägnant*).” M. Wertheimer, *Untersuchungen zur lehre der Gestalt II*, Psychologische Forschung, 4, 1923, 318.

Cassirer zainteresował się teorią postaci dlatego, że stanowiła ona doskonałe, także eksperymentalne poparcie podstawowego założenia idealizmu transcendentnego, w którym punktem wyjścia zawsze jest całość rozumiana w filozofii krytycznej jako systematyczna jedność. Psychologia postaci w relacji do psychologii atomistycznej zmienia punkt wyjścia – podczas gdy tamta wychodzi od poszczególnych części, ta wychodzi od pojęcia całości. To zaś wpisuje się w zasadniczą kwestię teorii poznania, którą Cassirer formułuje następująco: „decydująca kwestia polega zawsze na tym czy usiłujemy zrozumieć funkcję wychodząc od wytworu, czy też wytwór wychodząc od funkcji; czy uznamy, że pierwsze da się ‘ugruntować’ na drugim lub też drugie na pierwszym”.²¹ Rozstrzygnięcie Cassirera jest zgodne z podstawową zasadą myślenia krytycznego, tj. zasadą prymatu funkcji nad przedmiotem.²²

Problem postrzegania Cassirer porusza przede wszystkim w trzecim tomie swej *Filozofii form symbolicznych*. W tym właśnie tomie Cassirer dokonuje wyraźnego odwrócenia od problematyki teoriopoznawczej rozumianej jako *logika* w znaczeniu szkoły marburskiej, ku *fenomenologii* poznania. Owa fenomenologia nakierowana jest na formy zmysłowości, w których odbywa się proces „symbolicznego formowania”, nie tylko pojęć, lecz także postrzeżeń. Ma na celu określenie podstawowych funkcji, które gwarantują jednolity związek różnorodnych form zmysłowych, w jakich przebiega duchowa aktywność.²³

W obszarze fenomenów, podobnie jak w obszarze logiki, Cassirer – w odniesieniu do fenomenologii Husserlowskiej i krytycznej psychologii Natorpa – dostrzega możliwość odkrycia struktury fenomenu, który podlega podobnym zasadom funkcjonalnym jak przedmiot bądź pojęcie. Fenomen tutaj także nie jest nigdy oderwany od całości doświadczenia zmysłowego, a i sam w swej zewnętrznej strukturze nie jest „jakąś sumą danych wrażeniowych, odtwórczych przedstawień i przeżyć związanych z wydawaniem sądów czy odczuwaniem”.²⁴ Podobnie jak przedmiot czy pojęcie nie jest *agregatem* składających się nań elementów, lecz *systemem*, w którym elementy powiązane są ze sobą stosownie do jakiegoś celu poznawczego. Fenomen jest punktem wyjścia poznania, pierwszym logicznie danym jego elementem, w odniesieniu do którego można rekonstruować podmiot oraz konstruować przedmiot poznania. Jest dany w postrzeżeniu i w procesie symbolicznego formowania przebiega wszystkie jego stadia.

²¹ PSF1, 8.

²² PSF1, 9. Zob. też E. Cassirer, *Substancja i funkcja*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2008, *passim*.

²³ „Już w sferze postrzegania zmysłowego – pisze Cassirer – da się prześledzić, że droga rozwoju nakierowana jest w ten sposób, że dokonuje się przejście od czystego »bytu« postrzeżenia zmysłowego do jego »znaczenia«, że postrzeżenie wypełnia się w coraz większym stopniu znaczącą zawartością.” E. Cassirer, *Präsentation und Repräsentation*, w: ECN4, 3.

²⁴ Idem, *Zur Logik des Symbolbegriffs*, w: ECW22, 131.

Na pierwszym poziomie – pisze Cassirer – postrzeżenie jest po prostu *obecne* w jakiejś jakości – jest „posiadane” jako prosta „impresja” – im wyżej wchodzimy, tym bardziej ten czysty fundament postrzeżeniowy zostaje obudowany znaczącymi odniesieniami, zostaje „nasycony” niuansami znaczenia – „mówi” coś. Tak wykształca się stopniowo język i „gramatyka” – logos świata postrzeżeń.²⁵

W odróżnieniu od koncepcji empirystycznych nie mamy tutaj także do czynienia z prostymi jakościami zmysłowymi, które służą za punkt wyjścia poznania. Fenomeny nie są zebraniem zmysłowych danych i wtórnym powiązaniem ich przy pomocy procesów psychicznych, a przez to nadaniem im określonych jakości psychicznych. Żaden fenomen nie jest samodzielny; zawsze mamy do czynienia z systemem fenomenów, który to system nie jest jedynie sumą poszczególnych elementów, i w którym każdy zajmuje jedyne właściwe sobie miejsce, określające stopień jego obiektywności. A to właśnie za sprawą symbolicznej pregnancji.

W Cassirerowskiej *Fenomenologii poznania* otrzymujemy zatem następującą definicję tego pojęcia:

Pod pojęciem „symbolicznej pregnancji” należy rozumieć sposób, w jaki postrzeżenie, jako „zmysłowe” przeżycie, zawiera w sobie pewien określony nie-naoczny „sens” i przywodzi go do bezpośredniego konkretnego przedstawienia. Nie chodzi tu o czysto „perceptywne” dane, w które później zostałyby wszczepiony jakiś „aperceptywny” akt, dający możliwość ich wyjaśniania, osądzania i przekształcania. Jest to raczej samo postrzeżenie, otrzymujące mocą swej własnej wewnętrznej struktury rodzaj duchowej „artykulacji”, która, jako spójna w sobie, przynależy także do określonej struktury sensu.²⁶

Symboliczna pregnancja, bądź, jak niekiedy pisze Cassirer, symboliczna ideacja, jest *funkcją świadomości*, która nie tyle nakłada sens na treści postrzeżenia, co niejako wydobywa go z owych treści: „Każde postrzeżenie »mówi« i znaczy nie tylko samo siebie, lecz pewnego rodzaju »całość« (*Totalität*), jest w nim niejako zawarte *praegnans totius* – i ta jego pregnancja należy koniecznie do jego charakteru.”²⁷ Każde postrzeżenie jest zatem „brzemienne” całością, całością sensu, który nie zostaje nałożony wtórnym na niezna-czące elementy, lecz przynależy do niego sam w sobie i jest w nim zawarty niejako jako potencja rozwinięcia w całość. Najlepiej widać to na przykładzie dziedziny estetycznej, gdzie, z jej istoty, bazujemy przede wszystkim na postrzeżeniach. Cassirer opisuje ową funkcję świadomości posługując się także przykładem zaczerpniętym z matematyki:

²⁵ Idem, *Präsentation und Repräsentation*, w: ECN4, 3.

²⁶ PSF3, 231.

²⁷ E. Cassirer, *Präsentation und Repräsentation*, w: ECN4, 7.

Tak jak świadomość chwili zawiera w sobie już wskazanie ciągu czasowego, a świadomość jakiejś szczególnej przestrzennej pozycji wskazanie „konkretnej” przestrzeni jako całości i ogółu możliwych określeń położenia, tak też rządzi tu w ogóle pewna pełnia odniesień, dzięki którym w świadomości tego, co poszczególne wyrażona jest jednocześnie forma całości. „Całka” świadomości nie jest zbudowana z sumy jej zmysłowych elementów ($a, b, c, d \dots$), lecz niejako z całości jej relacyjnych i formalnych różniczek ($dr_1, dr_2, dr_3 \dots$). Pełna aktualność świadomości rozwija tylko to, co zgodnie z jej „potencją” i ogólną możliwością jest zawarte już w każdym jej szczególnym momencie.²⁸

Cassirer stawia sobie za zadanie pokazanie, w jaki sposób w strukturze postrzegania świadomość wypełnia poszczególne treści bardzo zróżnicowanymi funkcjami sensu, pozwalającymi na ich zrozumienie poprzez wcielenie w całość sensu. Nadająca sens forma nie jest w żaden sposób transcendentna wobec jakiejś nieuformowanej i pozbawionej wszelkiego sensu hipotetycznej różnorodności, lecz jest źródłowo zawarta w samym postrzeżeniu i tutaj, podobnie jak w kantowskim modelu poznania można wyodrębnić *zespół invariantów* stanowiących o przedmiotowości takiego postrzeżenia (fenomenu). W samym postrzeżeniu zawarte są jego odniesienia czasowe, przestrzenne, odniesienia przyczynowe i rzeczowe, kształtujące to postrzeżenie w sposób immanentny. Formy nadawania sensu nie znajdują się „przed” treścią, lecz „w” treści. Poszczególne fenomen zawiera w sobie tendencję zdeterminowaną warunkami postrzegania i systemem odniesień przedmiotowych o uzyskiwanie optymalnej postaci, która umożliwia włączenie go w kontekst doświadczenia rozumianego jako system poznania przedmiotowego.

Obiektywność fenomenowi jest wynikiem zanurzenia w jakiejś strukturze i posiada różne stopnie w zależności od liczby i złożoności powiązań, zatem od siły i rodzaju oddziaływania. Co za tym idzie możemy utożsamiać tę obiektywność właśnie z symboliczną pregnancją, jako brzemiennością sensem, a zatem właśnie systemem możliwych sensownych powiązań.²⁹ W relacyjnej koncepcji świadomości Cassirera sama świadomość tworzy bieguny przedmiotowy i podmiotowy, lub w tym wypadku – prezentacji i reprezentacji. Podstawową funkcją świadomości jest właśnie funkcja symboliczna, mogąca przybierać rozmaite formy w zależności od obszarów sensu symbolicznego, na który się kieruje; to nakierowanie jest właśnie pregnancją. Sama zaś pregnancja jest przez Cassirera określona jako prawdziwe *a priori* (*echtes A priori*), jako to, co istotnie pierwsze (*wesensmäßig Erstes*).³⁰ To

²⁸ PSF1, 38–39.

²⁹ „To »uczestnictwo« w strukturze nadaje dopiero zjawisku jego obiektywną rzeczywistość i jego obiektywne określenie. Swjej ‘symbolicznej pregnancji’, nie czerpie ono ze swego konkretnego ładunku – ale stanowi ona zarazem gwarancję tego, by ów ładunek się nie rozlał, dopełnił w stabilnej i zwartej formie”. PSF3, 233.

³⁰ PSF3, 231.

tutaj bowiem, na poziomie fenomenalnym, mają swe źródło wszystkie formy symboliczne – jakościowe jak i modalne.³¹

Ujęcie tego, co pojedyncze pod względem jego przedmiotowego znaczenia, zatem uporządkowanie według form jakościowych takich jak przestrzeń, czas, przyczynowość i rzecz, wyznacza dla porządkowanych elementów „specyficzny sens kierunkowy” – „jakiś wektor, który wskazuje na określony punkt docelowy”.³² To wskazanie ku pełni określenia i pełni znaczenia nie polega na zwykłej syntezie porządkującego i porządkowanego, w której tworzone są gotowe przedmioty czy pojęcia, lecz właśnie na „symbolicznej pregnancji” – brzemienności sensem, która formuje pewien wektor potencji, wyznaczający możliwości rozwoju sensu.

Otrzymujemy w tym pojęciu *mechanizm podziału form symbolicznych*, których *jakości i modalności* możemy wyróżnić w ten sam sposób, w jaki miało to miejsce w przypadku samego pojęcia symbolu. Bowiem „każdemu szczególnemu rodzajowi postaci odpowiada także jakiś szczególny rodzaj ‘pregnancji’ – istnieje pregnancja przestrzenna i czasowa, teoretyczna i estetyczna”.³³ Różnorodność tych „kierunków” „wektorów” czy „wymiarów” sensu wyznacza różnorodność obszarów ujmowania znaczeń – „regionów sensu”.³⁴

Cassirer próbuje wykazać, że podział modalności form symbolicznych nie jest podziałem sztucznym, nie został narzucony z zewnątrz, ale wynika z immanentnej struktury samego postrzeżenia. Z drugiej jednak strony, dopiero w odniesieniu do funkcji symbolicznej pregnancji widać dokładnie, że sam podział form na jakościowe i modalne jest podziałem abstrakcyjnym i służy właściwej konceptualizacji różnorodności i wielości sposobów symbolicznego formowania. Nie ma bowiem takiego czasu, który nie byłby mityczny, naukowy czy historyczny, takiej przestrzeni, która nie byłaby artystyczna, mityczna, czy religijna itd. Postrzegany fenomen jest brzemienny jednocześnie jakością (gruntującą jego przedmiotowość) i modalnością (gruntującą znaczenie).

Wyjaśniając główne założenia swej koncepcji postrzegania Cassirer odwołuje się – co wynika z jej istoty – do psychologii, ale posiłkuje się także analogiami pochodzącymi z innych dziedzin nauki. Szczególnymi przykładami jego idei struktury wiedzy są m.in. elektromagnetyczna teoria pola, teoria względności Alberta Einsteina, koncepcja rozwoju form naturalnych Jakoba von Uexküll’a i oczywiście wspomniane już teorie, które uważa za

³¹ „Kiedy oznaczymy specyficzną jedność sensu jako *to, co pierwsze (das Erste)*, co samo nie wymaga ‘wyjaśnienia’, ponieważ wszelka ‘możliwość wyjaśnienia’ spoczywał właśnie na nim – wówczas rozwiązuje się natychmiast tajemnica symbolicznej »pregnancji« części – bowiem ta »pregnancja« jest niejako rodowodem, który poświadcza ich »pochodzenie« z pewnej określonej sfery sensu.” E. Cassirer, *Prägnanz, symbolische Ideation*, w: ECN4, 83.

³² PSF3, 232.

³³ Ibidem, 52.

³⁴ Ibidem, 62.

wzorcowi opracowania poszczególnych form symbolicznych – teoria Wilhelma von Humboldta dla języka, teoria Maxa Webera dla religii, teoria Heinricha Wölfflina dla sztuki, teoria *Gestalt* dla psychologii itd. Swoją, zaczerpniętą z tej ostatniej koncepcję postrzeżeń odnosi także do geometrycznej teorii grup Felixa Kleina, w której znajduje „ogniwo pośredniczące między logicznym systemem pojęć geometrycznych a fenomenologią percepcji zmysłowej”.³⁵

Doświadczenie fenomenologiczne jest zależne od relacji z otoczeniem, z drugiej jednak strony pokazuje, że mimo zmiany otoczenia, czy warunków postrzegania można wyróżnić w postrzeganych różnorodnościach takie ich własności, które pozostają niezmienione – jakiś *system inwariantów* – i jakiś *system „grup przekształceń”*.³⁶ Nawiązanie do matematycznej teorii grup Kleina, jako wzorca systemu inwariantów umożliwiającą zestawianie i odnoszenie do siebie różnych geometrii, Euklidesowej i nieeuklidesowych, ma pokazać możliwość odnoszenia do siebie różnych form i poziomów postrzegania. Zgodnie z ogłoszonym przez Kleina w roku 1872 „programu erlangenckiego”³⁷ wyróżnikiem każdej z geometrii jest grupa przekształceń, które jej nie zmieniają. Program miał podać ogólne podstawy wszystkich możliwych geometrii jako możliwych form ujmowania przestrzeni, różnicowanych poprzez rozważanie tych jej własności, które pozostają niezmienione nawet wobec określonych grup przekształceń.³⁸

Te twory stanowią właściwy przedmiot badania, a ich system definiuje badaną różnorodność. Charakterystyczne własności jakiejś różnorodności nie są zatem, w ogólnym filozoficznym sensie, określane jako elementy, składające się na daną różnorodność, lecz jako grupy, do których różnorodność jest odnoszona. System niezmienników pozwalający na ujęcie grup przekształceń w celu odniesienia do siebie różnych geometrii stanowił dla Cassirera doskonały przykład wzajemnego odnoszenia się do siebie poszczególnych form poznania, zwłaszcza zaś form postrzegania zmysłowego. Wydobycie takiego systemu niezmienników postrzegania stanowiło jedno z głównych zadań psychologii postaci i wiązało się z problemem stałości postrzeniowej (*Wahrnehmungskonstanz*). To pojęcie Cassirer ilustruje badaniami szeregu psychologów i fizjologów, począwszy od Heinricha Helmholtza, poprzez Johannesesa Kriesa, Ewalda Heringa, Karla Böhlera, aż po wspomnianego już Gelba. Nawet proste postrzeżenie zmysłowe zawiera w sobie element strukturalny, taki, który nie zmienia się wobec pewnej grupy przekształceń. Do samej istoty percepcji zmysłowej należą pojęcia organi-

³⁵ E. Cassirer, *The Concept of Group and the Theory of Perception*, w: ECW24, 215. Ciekawostką jest, że tłumaczem tego tekstu na angielski był Aron Gurwitsch. Zob. także: E. Cassirer, *Reflections on the Concept of Group and the Theory of Perception*, w: SMC, 271–298.

³⁶ E. Cassirer, *Reflections on the Concept of Group and the Theory of Perception*, w: SMC, 285.

³⁷ Wykład inauguracyjny Kleina na Uniwersytecie w Erlangen 1872 roku został później opublikowany jako: F. Klein, *Vergleichende Betrachtungen über neuere geometrische Forschungen*, Erlangen 1872.

³⁸ *Ibidem*, 8.

zacji, koordynacji, proporcji, symetrii czy syntezy. U Köhlera wygląda to następująco:

...charakterystyczne dla postaci fenomenalnych jest to, że utrzymują one swe specyficzne własności, nawet, kiedy absolutne dane, na których się one opierają, ulegają określonego rodzaju przesunięciom. Melodia, której wszystkie one zostaną poddane takiemu samemu relatywnemu przesunięciu nie zmieni się w swej istocie, nie zmienia się istotnie, jakiś optyczny kształt przestrzeni pozostaje w przybliżeniu niezmienny, kiedy zostanie umieszczony w innym miejscu i w całkowicie innej skali, jednak przy zachowaniu proporcji.³⁹

Według Cassirera teoria grup, *mutatis mutandis*, „rozciga się na wszystkie pola ludzkiego poznania”.⁴⁰ Jest nie tylko teorią inwariantów geometrii jako kulminacji procesu obiektywizacji postrzegania zmysłowego, lecz także teorią inwariantów początków tego procesu.⁴¹

Stąd także filozofia form symbolicznych i ujęta w niej teoria postrzegania, stanowi teorię niezmienników pewnych grup przekształceń. Ma być najbardziej ogólnym wyrazem wspomnianej tendencji i ma wydobyć system inwariantów poznania w ogóle, który wyraża się w poszczególnych naukach szczegółowych na różne sposoby. Wyraża się zarówno w zaawansowanych, maksymalnie zobiektywizowanych systemach naukowych, w postrzeganiu rzeczy, jak i w najprostszych postrzeżeniach zmysłowych, w postrzeganiu ekspresji. W obu punktem wyjścia jest fenomen, z którego stosownie do praw konstruujemy naukowe systemy, bądź, w oparciu o który, także stosownie do praw, rekonstruujemy podstawowe prawa postrzegania. Poszukiwanie inwariantów postrzeżeń czy przekształceń logicznych stanowi i powinno stanowić bazę każdego możliwego systemu filozoficznego – i realistycznego, i idealistycznego.

ON THE RELATIONS BETWEEN PHILOSOPHY OF SYMBOLIC FORMS AND GESTALT THEORY

ABSTRACT

The concept of “symbolic pregnancy” is in the opinion of many scholars one of the key concepts in Ernst Cassirer’s philosophy of symbolic forms. Without a proper understanding of its conceptual frame Cassirer’s philosophy lacks a consistent foundation. The concept “symbolic pregnancy” offers a mechanism of the distinction of

³⁹ W. Köhler, *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand. Eine naturphilosophische Untersuchung*, Brunswik 1920, 37.

⁴⁰ *Ibidem*, 290.

⁴¹ Zastosowanie teorii grup w mechanice kwantowej, którego realizację Cassirer otrzymał w pracy Hermanna Weyla *Gruppentheorie und Quantenmechanik* (1928) utwierdziło go w tym poglądzie wiążąc niepowiązane do tej pory obszary wiedzy fizycznej i matematycznej. Zob. na ten temat też: E. Cassirer, *Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik. Historische und systematische Studien zum Kausalproblem*, w: ECW19.

symbolic forms. The newest investigations (also on unpublished or less known, neglected writings of the philosopher) has shown that the key-notion of “symbolic pregnancy” has its roots in Gestalt Theory (Gestalt Psychology). In this school Cassirer saw the most important example of a general tendency in scientific thought, according to which the primacy of the notion of “function” had to override the primacy of the notion of “substance”, the idea of “integrated whole” the notion of “primary elements”.

Keywords: Cassirer, symbolic pregnancy, symbolic form, Gestalt Theory.

O AUTORZE — dr hab., profesor PAN, Instytut Filozofii i Socjologii PAN; ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa; adiunkt w Katedrze Nauk Społecznych i Filozoficznych Politechniki Gdańskiej, ul. Traugutta 79, 80-233 Gdańsk (afiliacja).

Email: pparszutowicz@ifispan.waw.pl